

**ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ
ΝΕΟΥΣ, ΟΠΩΣ ΑΝ ΕΞ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ
ΩΦΕΛΟΙΝΤΟ ΛΟΓΩΝ**

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ: ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΝΕΟΥΣ, ΟΠΩΣ ΑΝ ΕΞ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΩΦΕΛΟΙΝΤΟ ΛΟΓΩΝ

Άπόδοση στη Νεοελληνική: Βασίλειος Μουστάκης (†)

Πολλοὶ λόγοι, ἀγαπητά μου παιδιά, μὲ κάνουν νὰ σᾶς δώσω αὐτὲς τὶς συμβουλές. Πιστεύω ὅτι εἶναι οἱ καλύτερες καὶ θὰ σᾶς ὠφελήσουν, ἂν τὶς κάνετε κτῆμα σας. Ἔχω προχωρημένη ἡλικία. Ἀσκήθηκα στὴ ζωὴ μὲ πολλοὺς τρόπους. Γνώρισα ἐπὶ πολλὰ χρόνια τὶς βιοτικὲς μεταβολές, ποὺ συμπληρώνουν τὴν ἀνθρώπινη μὀρφωση. Ἔτσι, ἔχω κάμποση πείρα στὰ ἀνθρώπινα πράγματα. Μπορῶ, λοιπόν, σ' αὐτοὺς ποὺ πρωτοπαίνουν στὸ στάδιο τῆς ζωῆς, νὰ δείξω τὸν ἀσφαλέστερο δρόμο. Ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς συγγένειας, ἔρχομαι εὐθὺς μετὰ τοὺς γονεῖς σας. Γι' αὐτό, σᾶς ἀγαπῶ ὅμοια μ' ἐκείνους. Καὶ σεῖς μὲ βλέπετε σὰν πατέρα σας,

ἔτσι θαρρῶ. Ἄν, λοιπόν, δεχθῆτε μὲ προθυμία τὰ λόγια μου, θὰ ἀνήκετε στὴ δεύτερη κατηγορία ἐκείνων ποὺ ἐπαινεῖ ὁ ἀρχαῖος ποιητὴς Ἡσίοδος, γράφοντας ὅτι εἶναι ἄριστος ἄνθρωπος ὁποῖος μονάχος του ξεχωρίζει τὸ σωστὸ κι εἶναι καλὸς ἄνθρωπος ὁποῖος συμμορφώνεται μὲ τὶς σωστὲς ὑποδείξεις. Ἐνῶ ὅποιον δὲν εἶναι ἱκανὸς νὰ τὸ κάνει αὐτό, τὸν χαρακτηρίζει σὰν ἄνθρωπο ἄχρηστο. Καὶ μὴν ἀπορήσετε ποὺ ἔρχομαι νὰ προσθέσω κάτι δικό μου σὲ ὅσα διαβάζετε ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους στὰ σχολεῖα σας καὶ μάλιστα νὰ σᾶς πῶ ὅτι αὐτὸ τὸ δικό μου εἶναι ὠφελιμότερο ἀπὸ ὅσα ἐκεῖνοι σᾶς διδάσκουν. Ἀκριβῶς αὐτὸ εἶναι τὸ νόημα τῆς συμβουλῆς μου: δὲν πρέπει νὰ παραδώσετε στοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς τὸ τιμόνι τοῦ νοῦ σας, γιὰ νὰ σᾶς πᾶνε ὅπου αὐτοὶ θέλουν. Δὲν πρέπει νὰ τοὺς ἀκολουθεῖτε σὲ ὅλα. Πρέπει νὰ πάρετε ἀπ' αὐτοὺς ὅ,τι εἶναι χρήσιμο καὶ νὰ μὴ δώσετε προσοχὴ στὰ ὑπόλοιπα. Ἐρχομαι, λοιπόν, ἀμέσως νὰ σᾶς ὑποδείξω ποιά εἶναι τὰ ἄχρηστα μέσα στὰ συγγράμματά τους καὶ πῶς νὰ ξεχωρίζετε τὰ πρῶτα ἀπὸ τὰ δεύτερα.

Ἐμεῖς οἱ χριστιανοὶ θεωροῦμε ἐντελῶς ἀσήμαντο πρᾶγμα τὴν ἐδῶ κάτω ἀνθρώπινη ζωὴ. Δὲν λογαριάζουμε καὶ δὲν λέμε καλὸ ὅ,τι μᾶς ἐξυπηρετεῖ σ' αὐτὴ μονάχα τὴ ζωὴ. Τὴν ἔνδοξη καταγωγὴ, τὴν εὐρωστία τοῦ κορμιοῦ, τὴ σωματικὴ καλλονή, τὸ ὠραῖο ἀνάστημα, τὶς τιμὲς ποὺ δίνουν οἱ ἄνθρωποι, ἀκόμα καὶ τὸ βασιλικὸ ἀξίωμα κι ὅτιδήποτε ἄλλο προσφέρει ὁ παρῶν κόσμος, δὲν θὰ τὰ θαρροῦμε μεγάλα καὶ ζηλευτὰ πράγματα. Δὲν μᾶς κάνουν ἐντύπωση ὅσοι τὰ ἔχουν. Οἱ δικές μας ἐλπίδες πᾶνε πολὺ μακρύτερα. Οἱ πράξεις μας εἶναι μιὰ προετοιμασία γιὰ κάποια ἄλλη ζωὴ. Ἀκριβῶς, λοιπόν, ὅσα μᾶς χρειάζονται γι' αὐτὴ τὴν ἄλλη ζωὴ, αὐτὰ ἀγαπᾶμε, αὐτὰ λαχταρᾶμε, περιφρονώντας ὅσα δὲν φθάνουν ὡς ἐκεῖ. Ποιά εἶναι αὐτὴ ἡ ἄλλη ζωὴ; Ποῦ καὶ πῶς θὰ τὴ ζήσουμε; Αὐτὸ τὸ θέμα εἶναι ἀνώτερο τῆς τωρινῆς ἀφορμῆς, γιὰ νὰ τὸ περιγράψω. Καὶ σεῖς, ἐξ ἄλλου, δὲν ἔχετε ἀκόμη ὅλη τὴν ὠριμότητα, γιὰ νὰ ἀφομοιώσετε τὴν περιγραφή του. Θὰ σᾶς δώσω ὅμως ἓνα σκιαγράφημά του, ποὺ θὰ σᾶς εἶναι ἀρκετό. Ἄς πάρουμε ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ὅλη τὴν εὐτυχία, ποὺ σωρεύθηκε στὸν κόσμο αὐτὸν ἐδῶ ἀπὸ τὴν πρώτη ἡμέρα του. Ὅλη, λοιπόν, αὐτὴ ἡ γήινη εὐτυχία δὲν φθάνει οὔτε τὸ μικρότερο ἀπὸ τὰ ἀγαθὰ τῆς ἄλλης

ζωής. Όλα τὰ καλὰ τοῦ κόσμου τούτου εἶναι τόσο κατώτερα ἀπὸ τὸ ἐλάχιστο ἀνάμεσα σ' ἐκεῖνα τὰ ἀγαθὰ, ὅσο κατώτερα εἶναι ἡ σκιά καὶ τὸ ὄνειρο ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Ἦ, γιὰ νὰ χρησιμοποιοῦμαι ἕνα πιὸ συνηθισμένο παράδειγμα, ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὶς δυὸ ζωές, γιὰ τὶς ὁποῖες μιλάμε, εἶναι ὅσο κι ἡ διαφορὰ σὲ ἀξία ἀνάμεσα στὴν ψυχὴ καὶ στὸ σῶμα.

Ὁδηγὸς μας στὴν ἐδῶ κάτω ζωὴ εἶναι ἡ Ἁγία Γραφή, ποὺ ἡ γλῶσσα της ἔχει πολὺ μυστήριον. Ὅσο ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀκόμα μικρὴ ἡλικία, εἶναι φυσικὸ νὰ μὴ καταλαβαίνει τὴ βαθιὰ της σημασία. Τί κάνει, λοιπόν; Προγυμνάζεται μὲ τὰ μάτια τῆς ψυχῆς σὲ ἄλλα κείμενα, ὅχι ἐντελῶς ξένα, ποὺ μοιάζουν μὲ καθρέφτες καὶ σκιές. Συμβαίνει δηλαδὴ ὅ,τι καὶ στὸν στρατό. Οἱ στρατιῶτες ἀποκτοῦν τὴν πολεμικὴ πείρα πρῶτα μὲ τὶς κινήσεις τῶν γυμνασίων, ποὺ εἶναι ἕνα εἶδος παιχνίδι. Ὑστερα, γνωρίζουν τὸν ἀληθινὸ πόλεμον. Ἔχουμε κι ἐμεῖς μπροστὰ μας μιὰ μάχη. Τὴ μεγαλύτερη ἀπ' ὅλες. Γιὰ νὰ ἐτοιμασθοῦμε, πρέπει νὰ γυμνασθοῦμε, νὰ κοπιᾶσουμε. Πῶς θὰ γίνῃ αὐτὴ ἡ προγύμνασις; Μὲ τὸ νὰ γνωρίσουμε καλὰ τοὺς ποιητῆς, τοὺς πεζογράφους, τοὺς ρήτορες κι ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ποὺ θὰ μᾶς προσφέρουν κάτι γιὰ νὰ δυναμώσουμε τὴν ψυχὴ μας. Θυμηθῆτε τί κάνουν τὰ βαφεῖα. Πρῶτα ἐτοιμάζουν μὲ διάφορους τρόπους τὸ ὕφασμα ποὺ θὰ βάψουν. Καὶ μονάχα ἀφοῦ γίνῃ αὐτὴ ἡ προεργασία, τότε παίρνουν καὶ μεταχειρίζονται τὸ κόκκινο ἢ ἄλλο χρῶμα γιὰ νὰ κάνουν τὸ βάψιμον. Τὸ ἴδιο πρέπει νὰ γίνῃ καὶ σὲ μᾶς. Πρῶτα θὰ ἐτοιμάσουμε τὴ συνείδησίν μας μὲ τὴν κοσμικὴ σοφία κι ὕστερα θ' ἀκούσουμε τὰ ἱερὰ καὶ βαθιὰ νοήματα τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας. Πρῶτα θὰ συνηθίσουμε νὰ βλέπουμε τὸν ἥλιον μέσα στὸ νερὸ κι ὕστερα θ' ἀτενίσουμε τὸν ἴδιον τὸν ἥλιον.

Ἄν οἱ δυὸ διδασκαλίαι ἔχουν κάποια συγγένεια, θὰ ἦταν ὠφέλιμη ἡ γνώσις καὶ τῶν δυό. Ἀλλὰ ἔχουν καὶ μεγάλη διαφορὰ. Γι' αὐτό, ἂν τὶς βάλομε τὴ μιὰ πλάι στὴν ἄλλη καὶ τὶς συγκρίνομε, θὰ δοῦμε καθαρὰ ὅτι ἡ μιὰ ὑπερέχει τῆς ἄλλης. Μὲ τί ὅμως νὰ τὶς παρομοιάσουμε, ὥστε νὰ δώσουμε μιὰ πετυχημένη εἰκόνα τους; Ἦ κύρια ἀξία τοῦ φυτοῦ εἶναι τὸ ὅτι κάνει καρπούς. Ἀλλὰ καὶ τὰ φύλλα του προσφέρουν ἕνα στόλισμα, καθὼς παίζουν κάτω ἀπὸ τὴν

πνοή τοῦ ἀέρα γύρω στοὺς κλάδους. Κάτι ἀνάλογο γίνεται καὶ στὴν ψυχὴ. Ὁ καρπὸς τῆς, ἡ ἀξία τῆς εἶναι ἡ ἀλήθεια. Εἶναι ὅμως ὠραῖο πρᾶγμα νὰ τὴν τριγυρίζει κι ἡ κοσμικὴ σοφία, σὰν φυλλωσιά, ποὺ σκεπάζει ὄμορφα τοὺς καρπούς. Αὐτὸ συνέβη μὲ τὸν μεγάλο Μωϋσῆ, τὸν περιβόητο γιὰ τὴ σοφία του, καθὼς ἀναφέρει ἡ παράδοση. Πρῶτα –λένε- γύμνασε τὸν νοῦ του στὶς ἐπιστῆμες τῆς ἀρχαίας Αἰγύπτου κι ὕστερα σίμωσε γιὰ νὰ δεῖ τὸν ἀληθινὸ θεό. Παρόμοιο συνέβη καὶ μὲ τὸν σοφὸ Δανιήλ, αἰῶνες ἀργότερα. Πρῶτα διδάχθηκε στὴ Βαβυλώνα τὴ σοφία τῶν Χαλδαίων κι ὕστερα ἔπεσε στὴ σπουδὴ τῆς θείας διδασκαλίας.

Ἄρκετὰ σᾶς ἐξήγησα τὸ ὅτι αὐτὰ τὰ κοσμικὰ μαθήματα δὲν εἶναι ἀνώφελα γιὰ τὴν ψυχὴ. Ἄς ἔλθουμε τώρα νὰ δοῦμε καὶ τὸ πῶς πρέπει νὰ τὰ ἀφομοιώνετε. Ἄς ἀρχίσουμε ἀπὸ τὰ πολύμορφα ἔργα τῶν ποιητῶν. Δὲν πρέπει νὰ δίνετε σημασία σὲ ὅλα, χωρὶς ἐξαίρεση, τὰ διδάγματά τους. Ὅταν σᾶς ἐξιστοροῦν κατορθώματα, ἢ σᾶς ἐκθέτουν λόγια καλῶν ἀνθρώπων, νὰ τὰ δέχεστε μὲ ἀγάπη, νὰ κοιτᾶτε νὰ τοὺς μιμηθῆτε, νὰ τοὺς μοιάσετε, ὅσο μπορείτε. Ὅταν ὅμως φέρνουν στὴ μέση κακοὺς ἀνθρώπους, πρέπει νὰ ἀποφεύγετε τὶς τέτοιες εἰκόνες, φράζοντας τ' αὐτιά σας ὅμως ὁ Ὀδυσσεύς, πού, καθὼς διηγεῖται ὁ Ὅμηρος, ἤθελε ν' ἀποφύγει τὴ μελωδία τῶν Σειρήνων. Γιατί; Διότι ἅμα συνηθίσει κανεὶς στὰ ἀμαρτωλὰ λόγια, περνᾷ καὶ στὰ ἀμαρτωλὰ ἔργα. Γι' αὐτό, λοιπόν, πρέπει μὲ κάθε τρόπο νὰ προφυλάσσουμε τὴν ψυχὴ μας. Διότι ὑπάρχει κίνδυνος, μαζὶ μὲ τὴ γλύκα τῶν λόγων νὰ πάρουμε μέσα μας καὶ κάτι θανάσιμο, χωρὶς νὰ τὸ καταλάβουμε. Εἶναι μέλι, ποὺ ἔχει καὶ δηλητήριο. Δὲν θὰ ἐπαινέσουμε, ἔτσι, τοὺς ποιητές, ὅταν παριστάνουν ἀνθρώπους ποὺ ἀσεβοῦν, ποὺ ἐμπαίζουν, ποὺ παραδίνονται στὴν ἀκολασία, ποὺ παρασύρονται ἀπὸ τὸ πιεστό, οὔτε ὅταν περιορίζουν τὴν εὐτυχία σὲ πλούσια τραπέζια καὶ σὲ ἄσεμνα τραγούδια. Καὶ δὲν θὰ δώσουμε καμιὰ σημασία, ὅταν κάνουν λόγο γιὰ θεοὺς καὶ μᾶς λένε ὅτι οἱ θεοὶ αὐτοὶ εἶναι πολλοὶ κι ἀλληλομισοῦνται. Διότι, καθὼς ξέρετε, οἱ ψεύτικοι θεοὶ τῆς εἰδωλολατρίας πολεμᾶνε ὁ ἀδελφὸς τὸν ἀδελφὸ κι ὁ πατέρας τὰ παιδιά του κι ἐκεῖνα τοὺς γονεῖς τους, μὲ ὑπουλότητα. Θ' ἀφήσουμε στοὺς ἀνθρώπους τοῦ θεάτρου τὶς μοιχεῖες τῶν θεῶν, τοὺς ἔρωτές τους, τὶς ἀσύστολες σαρκικὲς

τους σχέσεις καὶ πρὸ παντὸς τοῦ μεγαλύτερου ἀπ' ὅλους θεοῦ Δία, ὅπως λέγουν αὐτοί. Εἶναι πράγματα ὅλα αὐτά, ποὺ καὶ γιὰ τὰ ζῶα ἂν τὰ ἔλεγε κανεὶς θὰ κοκκίνιζε. Τὰ ἴδια ἔχω νὰ πῶ καὶ γιὰ τοὺς πεζογράφους καὶ μάλιστα ὅταν γράφουν γιὰ νὰ διασκεδάσουν.

Ἐπίσης δὲν θὰ μιμηθοῦμε τοὺς ρήτορες τῶν δικαστηρίων, ποὺ ἡ τέχνη τους εἶναι τὸ ψέμα. Διότι τὸ ψέμα δὲν εἶναι ὠφέλιμο οὔτε στὰ δικαστήρια οὔτε πουθενὰ ἄλλοῦ, μιὰ καὶ προτιμήσαμε, σὰν χριστιανοί, τὸν σωστὸ κι ἀληθινὸ δρόμο τῆς ζωῆς καὶ τὸ Εὐαγγέλιο μᾶς προστάζει νὰ μὴ καταφεύγουμε στὰ δικαστήρια. Ἀπ' ὅσα μᾶς διδάσκουν οἱ παρὰ πάνω, θὰ διαλέγουμε καὶ θὰ παίρνουμε μονάχα ὅ,τι εἶναι ἔπαινος τῆς ἀρετῆς καὶ κατάκριση τῆς κακίας. Γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ τ' ἄλλα ζῶα, τὰ λουλούδια εἶναι καλὰ μονάχα γιὰ τὸ ἄρωμά τους καὶ τὸ χρῶμα τους. Γιὰ τὶς μέλισσες ὅμως, ὑπάρχει σ' αὐτὰ καὶ κάτι ἄλλο: τὸ μέλι. Ἔτσι κι ἐδῶ. Ὅσοι στὰ συγγράμματα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων δὲν ἀναζητοῦν μονάχα τὴ γλύκα καὶ τὴ χάρη τοῦ λόγου, μποροῦν ν' ἀποκομίσουν καὶ κάποια ὠφέλεια γιὰ τὴν ψυχὴ. Πρέπει, λοιπόν, αὐτὰ τὰ συγγράμματα νὰ τὰ σπουδάζουμε ἀκολουθώντας τὸ παράδειγμα τῶν μελισσῶν. Οἱ μέλισσες δὲν πετᾶνε σὲ ὅλα τὰ λουλούδια μὲ τὸν ἴδιο τρόπο. Κι ὅπου καθίσουν, δὲν κοιτᾶνε νὰ τὰ πάρουν ὅλα. Παίρνουν μονάχα ὅσο χρειάζεται στὴ δουλειά τους καὶ τὸ ὑπόλοιπο τὸ παρατοῦν καὶ φεύγουν. Ἔτσι κι ἐμεῖς, ἂν εἴμαστε φρόνιμοι. θὰ πάρουμε ἀπ' αὐτὰ τὰ κείμενα ὅ,τι συγγενεύει μὲ τὴν ἀλήθεια καὶ μᾶς χρειάζεται καὶ τὰ ὑπόλοιπα θὰ τὰ ἀφήσουμε πίσω μας. Κι ὅπως, κόβοντας τὸ τριαντάφυλλο, ἀποφεύγουμε τ' ἀγκάθια τῆς τριανταφυλλιᾶς, ἔτσι κι ἀπὸ τὰ κείμενα αὐτὰ θὰ πάρουμε ὅ,τι εἶναι χρήσιμο καὶ θὰ φυλάξουμε τὸν ἑαυτὸ μας ἀπ' ὅ,τι εἶναι ἐπιζήμιο. Ἀπὸ τὴν πρώτη, λοιπόν, στιγμή πρέπει νὰ ἐξετάζουμε τὰ διδάγματα χωριστὰ καὶ νὰ τὰ προσαρμόσουμε στὸν σκοπὸ μας, φέρνοντας, κατὰ τὴ δωρικὴ παροιμία τὴ σχετικὴ μὲ τοὺς κτίστες, τὴν πέτρα στὸ ἀλφάδι.

Στὴν ἄλλη ζωὴ, θὰ φθάσουμε μὲ τὴν ἀρετὴ. Τὴν ἀρετὴ, ποὺ ἐξύμνησαν κι οἱ ποιητὲς κι οἱ πεζογράφοι, ἄλλα πιὸ πολὺ οἱ φιλόσοφοι. Ἔτσι, μεγαλύτερη προσοχὴ πρέπει νὰ δώσουμε στὰ

συγγράμματα αὐτῶν τῶν τελευταίων. Δὲν εἶναι μικρὸ τὸ κέρδος, ὅταν οἱ ψυχῆς τῶν νέων συνηθίσουν καὶ κάνουν δική τους τὴν ἀρετή. Ὅσα ὁ ἄνθρωπος ἀφομοιώνει στὴν τρυφερὴ ἡλικία του, μένουν ἀσάλευτα. Διότι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀκόμα ἀπλὴ τότε καὶ ὅ,τι δέχεται, ἐντυπώνεται πολὺ βαθιὰ μέσα της. Τί ἄλλο τάχα σκέφθηκε ὁ Ἡσίοδος ἀπὸ τὸ νὰ προτρέψει τοὺς νέους στὴν ἀρετή, ὅταν φιλοτεχνοῦσε τοὺς στίχους του, ποὺ ὅλοι τους τραγουδοῦν; Σκέφθηκε ὅτι ὁ δρόμος τῆς ἀρετῆς εἶναι στὴν ἀρχὴ κακοτράχαλος καὶ δυσκολοδιάβατος κι ἀνηφορικός. Ὅτι τὸν διανύει κάποιος μὲ πολὺν ἰδρώτα καὶ πολὺ κόπο. Ὅτι, γι' αὐτὸν τὸν λόγο, δὲν μπορεῖ ὁ καθένας νὰ βάλει τὸ πόδι του σ' αὐτὸν τὸν δρόμο, μὲ τὴν ἀποτομιὰ ποὺ δείχνει, κι οὔτε, ἂν τὸν περπατήσει, θὰ φθάσει εὐκόλα στὴν κορυφή. Ὅτι σὰν φθάσει ὅμως ἐκεῖ πάνω, βλέπει πὼς στὴν πραγματικότητα ἦταν ἕνας δρόμος ἴσιος, ὁμορφος, εὐκόλος, καλοδιάβατος καὶ πιὸ εὐχάριστος ἀπὸ τὸν ἄλλο, ποὺ ὀδηγεῖ στὴν κακία καὶ ποὺ ὁ ἴδιος ποιητῆς εἶπε ὅτι μονομιᾶς μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸν διαβεῖ, διότι βρίσκεται κοντά μας. Ἐγὼ τὸ πιστεύω: Ὁ Ἡσίοδος ἰστόρησε ὅλα αὐτὰ γιὰ νὰ μᾶς παροτρύνει στὴν ἀρετή, νὰ σπρώξει τὸν καθένα στὸ καλό, νὰ μᾶς κάνει νὰ μὴ τὸ βάλουμε κάτω μπροστὰ στοὺς κόπους καὶ νὰ μὴ σταματήσουμε πρὶν ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ δρόμου. Κι ὅποιος ἄλλος μὲ τέτοιο τρόπο τραγούδησε τὴν ἀρετή, ἅς γίνεῖ ὁ λόγος του καλόδεχτος ἀπὸ μᾶς, μιὰ κι ὀδηγεῖ στὸν ἴδιο σκοπὸ.

Ἄκουσα κάποτε νὰ μιλᾷ σχετικὰ μ' αὐτὸ τὸ θέμα ἕνας ἄνθρωπος, ποὺ εἶχε τὴ δύναμη νὰ ἐμβαθύνει στὸ νόημα τῶν ποιητῶν. Ἐλεγε, λοιπόν, ὅτι ὅλη ἡ ποίηση τοῦ Ὀμήρου δὲν εἶναι ἄλλο παρὰ ἕνας ὕμνος τῆς ἀρετῆς. Ὅλα, στὸν Ὀμηρο, ἐκτὸς ἀπὸ ὅ,τι εἶναι περιθωριακό, ἀποβλέπουν σ' αὐτό. Ἐτσι, λόγου χάρη, συμβαίνει μὲ ὅσα γράφει γιὰ τὸν Ὀδυσσεῆα, ποὺ σώθηκε γυμνὸς ἀπὸ τὸ ναυάγιο καί, στὴν ἀρχή, μὲ μόνη τὴν ἐμφάνισή του, προκάλεσε τὸν σεβασμὸ τῆς βασιλοκόρης Ναυσικᾶς. Ἡ γύμνια του δὲν ἦταν ντροπὴ, διότι ἀντὶ γιὰ ροῦχα ἦταν ντυμένος μὲ τὴν ἀρετή. Κι ὕστερα προκάλεσε ἀγαθὴ ἐντύπωση καὶ στοὺς ἄλλους Φαίακες, σὲ σημεῖο ποὺ νὰ παρατήσουν τὴν τρυφηλὴ ζωὴ τους καὶ νὰ προσπαθοῦν, θαυμάζοντάς τον, νὰ τὸν μιμηθοῦν. Καὶ στὸ στόμα κάθε Φαίακος, τότε, ἄλλη εὐχὴ δὲν ὑπῆρχε παρὰ νὰ γίνεῖ

δεύτερος Ὀδυσσεας, ἔστω καὶ θαλασσοδαρμένος. Διότι -ἔλεγε ὁ ἑρμηνευτὴς ἐκεῖνος τοῦ ποιητικοῦ νοήματος- μὲ αὐτὰ ὁ Ὅμηρος διδάσκει ξάστερα τὰ ἐξῆς: Ἄνθρωποι γυμνασθῆτε στὴν ἀρετὴ, ποὺ κολουμᾶ μαζί σας στὸ ναυάγιο, κι ὅταν πατήσετε στὴ στεριά γυμνοί, θὰ σᾶς παραστήσει πιὸ τιμημένους ἀπὸ τοὺς ἀμέριμνους Φαίακες. Καί, πραγματικά, αὐτὸ εἶναι. Ὅλα τὰ ἄλλα, ποὺ τυχὸν ἔχουμε, ἀνήκουν ἐξ ἴσου στοὺς ἰδιοκτῆτες τους καὶ σὲ ὁποιοδήποτε ἄλλον ἄνθρωπο. Πέφτουν πότε ἐδῶ καὶ πότε ἐκεῖ, ὅπως τὰ ζάρια. Ἡ μόνη ἀναφαίρετη ἰδιοκτησία εἶναι ἡ ἀρετὴ. Τὴν ἔχει δική του ὁ καθένας κι ὅσο ζῆ κι ὅταν φύγει ἀπ' αὐτὸν ἐδῶ τὸν κόσμο. Γι' αὐτὸ κι ὁ Σόλων, θαρρῶ, εἶπε στοὺς πλουσίους τό:

*Δὲν θ' ἀνταλλάξουμε μαζί τους τὸν πλοῦτο
μὲ τὴν ἀρετὴ. Πάντα ἐκείνη μένει,
ἐνῶ τὸ χρῆμα συχνὰ ἀπ' τὸν ἕνα στὸν ἄλλο περνᾶ.*

Παρόμοια εἶναι κι ὅσα λέγει ὁ Θεόγνις. Ὁ κάθε θεὸς γέρνει πρὸς τοὺς ἀνθρώπους τὸν ζυγὸ μὲ διαφορετικὸ πάντα τρόπο, ὥστε:
ἄλλοτε νὰ πλουτοῦν κι ἄλλοτε νὰ μὴν ἔχουν τίποτε.

Ἀλλὰ κι ὁ σοφιστὴς Πρόδικος, ὁ Κεῖιος, ἐκφράζεται παρόμοια κάπου στὰ συγγράμματά του, φιλοσοφώντας γύρω ἀπὸ τὴν ἀρετὴ καὶ τὴν κακία. Ἄς δώσουμε, λοιπόν, καὶ σ' αὐτὸν προσοχή, διότι εἶναι ἀξιόλογος ἄνθρωπος. Διηγεῖται τὰ ἐξῆς, ἀπὸ ὅσο θυμᾶμαι, διότι δὲν ἔχω ἀποστηθισμένο τὸν λόγο του, ποὺ εἶναι πεζὸς κι ὄχι σὲ στίχους. Ὅταν ὁ Ἡρακλῆς ἦταν ἀκόμα πολὺ νέος, σχεδὸν τῆς ἡλικίας σας, σκεφτόταν ποιὸν δρόμο νὰ πάρει, τὸν κοπιαστικὸ τῆς ἀρετῆς ἢ τὸν πολὺ εὐκόλο. Τὸν σίμωσαν, λοιπόν, δυὸ γυναῖκες, ἡ Ἀρετὴ κι ἡ Κακία. Ἡ διαφορὰ τους φάνηκε εὐθύς, μὲ τὴν ἐξωτερικὴ τους ἐμφάνιση, πρὶν ἀκόμα ἀρθρώσουν λέξη. Ἡ μιὰ ἦταν στολισμένη φανταχτερὰ ἀπὸ τὴν κομμωτικὴ τέχνη, σὰν καλλονή, ἀλλὰ μὲ πλαδαρὲς σάρκες ἐξ αἰτίας τῆς τρυφηλῆς ζωῆς, κι ἀπὸ πίσω τῆς ἔρχονταν ὅλα τὰ πάθη τῆς ἡδονῆς. Τὰ ἔδειχνε ὅλα αὐτὰ καὶ τὰ συνόδευε μὲ πολλὰς ὑποσχέσεις, προσπαθώντας νὰ τραβήξει πρὸς τὸ μέρος τῆς τὸν Ἡρακλῆ. Ἡ ἄλλη ἦταν ἰσχνή, ἀτημέλητη, μὲ σοβαρὸ βλέμμα κι ἔλεγε πράγματα ἐντελῶς διαφορετικά. Δὲν ὑποσχόταν τίποτε τὸ ἀναπαυτικὸ καὶ τὸ

εὐχάριστο. Ὑποσχόταν μονάχα χίλιους δυὸ κόπους κι ἰδρώτα καὶ κινδύνους παντοῦ, σὲ στεριᾶς καὶ θάλασσες. Καὶ τὸ βραβεῖο, γιὰ ὅλα αὐτά, θὰ ἦταν νὰ γίνει ὁ Ἡρακλῆς θεὸς – ἔλεγε ὁ Πρόδικος. Κι ὅπως ξέρετε, ὁ Ἡρακλῆς, στὸ τέλος αὐτὴν ἀκολούθησε.

Ὅλοι, λοιπόν, σχεδὸν οἱ ἀξιόλογοι γιὰ τὴ σοφία τους ἄνθρωποι, ἄλλος λιγότερο κι ἄλλος περισσότερο, κι ὁ καθένας μὲ τὸν τρόπο του, ἔχουν ἐξυμνήσει, στὰ ὅσα ἔγραψαν, τὴν ἀρετὴ. Αὐτοὺς πρέπει νὰ πιστεύουμε καὶ νὰ πασχίζουμε νὰ ἐφαρμόσουμε στὴ ζωὴ μας τὰ λόγια τους. Διότι ὅποιος στηρίζει μὲ πράξεις τὴ φιλοσοφία, ποὺ ἄλλοι τὴν περιορίζουν στὰ λόγια αὐτὸς μονάχα ἔχει νοῦ, σὰν σκιᾶς οἱ ἄλλοι γυροφέρνουν.

Ἔχουμε, σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση, μιὰ θαυμαστὴ σὲ ὁμορφιὰ προσωπογραφία καὶ πλάι της τὸ ἴδιο πρόσωπο στὴν πραγματικότητα, ἐξίσου ὠραῖο μὲ τὴν ἀπεικόνισή του. Ὑπάρχουν ἄνθρωποι ποὺ μὲ φουσκωμένα λόγια ἐξυμνοῦν τὴν ἀρετὴ μπροστὰ στοὺς ἄλλους, ἀλλὰ στὴ δική τους ζωὴ προτιμοῦν τὴν ἀκολασία ἀπὸ τὴ σωφροσύνη, τὴν πλεονεξία ἀπὸ τὸ δίκιο. Μὲ τί μοιάζουν αὐτοί; Μοιάζουν μὲ τοὺς ἠθοποιοὺς ποὺ παίζουν δράματα καὶ παρουσιάζονται στὴ σκηνὴ συχνὰ σὰν βασιλιάδες καὶ μεγάλοι ἄρχοντες, χωρὶς νὰ εἶναι οὔτε τὸ ἓνα οὔτε τὸ ἄλλο στὴν πραγματικότητα καί, καμιὰ φορά, οὔτε ἐλεύθεροι πολίτες, ἀλλὰ δοῦλοι. Ὁ μουσικὸς θὰ δεχόταν νὰ μὴν εἶναι καλὰ κουρντισμένη ἡ λύρα του; Ὁ κορυφαῖος του χοροῦ, στὴν τραγωδία, θὰ δεχόταν νὰ μὴν εἶναι ὁ χορὸς ἐναρμονισμένος μαζί του; Ὁχι. Ὑπάρχουν ὅμως ἄνθρωποι ποὺ θέλουν νὰ διαφωνοῦν μὲ τὸν ἑαυτό τους, κι ἡ ζωὴ τους νὰ ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ λόγια τους, νὰ συμβαίνει σ' αὐτοὺς αὐτὸ ποὺ λέγει ὁ Εὐριπίδης· ἡ γλῶσσα μου ὀρκίσθηκε ἀλλὰ ὄχι κι ὁ νοῦς, καὶ ποὺ νὰ θέλουν νὰ φαίνονται κι ὄχι νὰ εἶναι στ' ἀλήθεια καλοί; Ἀλλὰ κάτι παρόμοιο θὰ ἦταν τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς ἀδικίας, ἂν πρέπει νὰ πιστέψουμε στὸν Πλάτωνα, τὸ νὰ δίνει κανεὶς τὴν ἐντύπωση ὅτι εἶναι σωστὸς ἄνθρωπος καὶ στὴν πραγματικότητα νὰ μὴν εἶναι.

Ὅσα, λοιπόν, λόγια ὀδηγοῦν πρὸς τὸ καλὸ, πρέπει νὰ τὰ ἀφομοιώνουμε, ὅπως εἶπαμε παραπάνω. Ἀλλὰ καὶ σπουδαῖες πράξεις

τῶν ἀρχαίων σώθηκαν στή μνήμη ὡς τὶς ἡμέρες μας ἢ καταγραμμένες στὶς σελίδες τῶν ποιητῶν καὶ τῶν πεζογράφων. Ἄς μὴ παραμελήσουμε καὶ τὴ δική τους ὠφέλεια. Κάποτε, λόγου χάρη, ἓνας χυδαῖος ἄνθρωπος ἔβριζε τὸν Περικλῆ, ἐνῶ ὁ μέγας πολιτικὸς δὲν ἔδινε καμιὰ σημασία. Ὅλη τὴν ἡμέρα ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος περιέλουζε μὲ βρισιὲς τὸν Περικλῆ, ἀλλ' αὐτὸς ἔμενε ἀδιάφορος. Ὅταν, λοιπόν, ἔπεσε τὸ βράδυ καὶ σκοτείνιασε κι ἐκεῖνος ἀποκαμωμένος ἀπομακρυνόταν, ὁ Περικλῆς, πιστὸς στὴν ἄσκηση τῆς φιλοσοφίας, πρόσταξε νὰ τοῦ φωτίσουν τὸ δρόμο ποὺ περπατοῦσε. Μιὰ ἄλλη φορά, πάλι, ἓνας ἄνθρωπος ὀργισμένος ἐναντίον τοῦ Εὐκλείδη, τοῦ φιλοσόφου ἀπὸ τὰ Μέγαρα, τὸν ἀπείλησε, καὶ μάλιστα μὲ ὄρκο, ὅτι θὰ τὸν σκότωνε. Ἀλλὰ κι ὁ Εὐκλείδης τοῦ ὀρκίσθηκε ὅτι θὰ τὸν ἱκανοποιοῦσε καὶ θὰ τὸν ἔβγαζε ἀπὸ τὴν ὀργή του. Τί σπουδαῖο θὰ ἦταν ἂν ὅσοι παρασύρονται στὸ πάθος τοῦ θυμοῦ ἔφερναν στὸν νοῦ τους τέτοια περιστατικά! Διότι δὲν πρέπει νὰ πιστεύουμε στὴν τραγωδία, ποὺ διδάσκει ὅτι ἡ ὀργὴ ὅπωςδήποτε ἀρματώνει τὸ χέρι ἐναντίον τοῦ ἐχθροῦ μας καὶ νὰ ἐρεθιζόμαστε ἀπ' αὐτή. Κι ἂν αὐτὸ εἶναι δύσκολο, πρέπει νὰ χρησιμοποιοῦμε τὴ λογικὴ ἐναντίον της καὶ νὰ τῆς κόβουμε τὰ φτερά.

Ἄς γυρίσουμε πάλι στὰ παραδείγματα σπουδαίων πράξεων. Ὅρμησε κάποιος ἐναντίον τοῦ φιλοσόφου Σωκράτη καὶ τὸν χτυποῦσε ἀλύπητα στὸ πρόσωπο. Ἀλλὰ ἐκεῖνος δὲν ἔφερε ἀντίσταση. Ἄφησε τὸν μεθυσμένο νὰ χορτάσει τὴν ὀργή του, ἕως ὅτου ἡ ὄψη του εἶχε μελανιάσει καὶ πρησθεῖ ἀπὸ τὰ χτυπήματα. Ὅταν τὸ ξύλο σταμάτησε καμιὰ φορά, ὁ Σωκράτης ἔκανε μονάχα αὐτό: ἔγραψε στὸ μέτωπό του «ὁ τάδε τό 'κανε», ὅπως ἐπιγράφουν στοὺς ἀνδριάντες τὸ ὄνομα τοῦ γλύπτη. Ἦταν ἡ μόνη του ἐκδίκηση. Τὰ παραδείγματα αὐτὰ ἔχουν σχεδὸν τὴν ἴδια ἐπιδίωξη μὲ τὴν Ἁγία Γραφή μας. Γι' αὐτὸ εἶπα ὅτι εἶναι γιὰ τὴν ἡλικία σας πολὺ ἀξιομίμητα. Λόγου χάρη, τὸ τελευταῖο περιστατικὸ, ἐκεῖνο τοῦ Σωκράτη, μοιάζει μὲ ὅ,τι παραγγέλλει ὁ Κύριος: ἂν σὲ χτυπήσει κανεὶς στὸ ἓνα μάγουλο, στρέψε του καὶ τὸ ἄλλο, ἀντὶ νὰ ὑπερασπίσεις τὸν ἑαυτό σου. Ὅσο γιὰ τὰ περιστατικὰ τοῦ Περικλῆ ἢ τοῦ Εὐκλείδη, θυμίζουν τὴν ἐντολὴ νὰ ὑπομένουμε ὅποιους μᾶς κάνουν κακὸ καὶ νὰ βαστᾶμε μὲ πραότητα τὴν ὀργή τους, νὰ μὴν καταριόμαστε ἀλλὰ

νὰ ἀπαντᾶμε μὲ εὐχῆς στοὺς ἐχθρούς μας.

Ὅποιος προγυμνασθεῖ στὰ ἀρχαῖα ἐκεῖνα παραδείγματα, δὲν θὰ δυσπιστήσῃ στὶς ἐντολὲς τοῦ Εὐαγγελίου σὰν ἀκατόρθωτες. Δὲν θὰ λησμονήσῃ καὶ τὴν πράξη τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ποὺ ἀφοῦ ἔπιασε αἰχμάλωτες τὶς πανέμορφες, ὅπως λέγεται, κόρες τοῦ Δαρείου, δὲν καταδέχθηκε οὔτε νὰ τὶς κοιτάξῃ, θαρρώντας ντροπὴ γιὰ τὸν νικητὴ ἀνδρῶν νὰ νικηθεῖ ἀπὸ γυναῖκες. Αὐτὸ συμπίπτει μὲ τὸ εὐαγγελικό: ὅποιος ρίξει βλέμμα ἐπιθυμίας σὲ γυναῖκα, ἔστω κι ἂν δὲν κάνει μοιχεία στὴν πράξη, μὲ τὸ νὰ δεχθεῖ ὅμως τὴ μοιχεία στὴν ψυχὴ του, εἶναι ἔνοχος. Ὅσο γιὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Κλεινία, μαθητῆ τοῦ φιλοσόφου καὶ μαθηματικοῦ Πυθαγόρα, εἶναι δύσκολο νὰ παραδεχθοῦμε ὅτι τυχαίως συμπίπτει μὲ αὐτὴ τοῦ φιλοσόφου καὶ μαθηματικοῦ Πυθαγόρα. Τί ἔκανε ὁ Κλεινίας; Ἄν ὀρκιζόταν, θὰ γλίτωνε πρόστιμο τριῶν ταλάντων. Ἀλλὰ προτίμησε νὰ πληρώσῃ αὐτὸ τὸ ὑπέρογκο ποσὸ γιὰ νὰ μὴ πάρῃ ὄρκο, ἔστω κι ἂν ὁ ὄρκος θὰ ἦταν ἀληθινός. Κι αὐτὸ τὸ ἔκανε, ἴσως διότι ἄκουσε τὴν ἐντολή, ποὺ ἀπαγορεύει τὸν ὄρκο.

Ἀλλὰ ἄς κάνουμε πάλι πίσω, σὲ ὅ,τι ἔλεγα στὴν ἀρχή. Στὸ ὅτι δηλαδὴ δὲν πρέπει νὰ τὰ ἀφομοιώνουμε ὅλα χωρὶς διάκριση, ἄλλα μονάχα ὅσα ὠφελοῦν. Διότι εἶναι ντροπὴ, νὰ ἀπωθοῦμε τὶς βλαβερὲς τροφές, ἐνῶ στὰ μαθήματα, ποὺ εἶναι ἡ τροφὴ τῆς ψυχῆς, νὰ μὴ δίνουμε καμιὰ σημασία, ἀλλὰ νὰ τὰ παίρνουμε καὶ νὰ τὰ καταπίνουμε σὰν τὸ ὀρμητικὸ ποτάμι. Ὁ καπετάνιος δὲν παρατᾶ τὸ καράβι του ὅπως λάχει στοὺς ἀνέμους, ἀλλὰ τὸ κατευθύνει πρὸς τὸ λιμάνι. Ὁ τοξότης σκοπεύει τὸν στόχο του. Ὁ χαλκιὰς κι ὁ χτίστης ἐργάζονται σύμφωνα μὲ τὸν προσανατολισμὸ καὶ σχεδιασμὸ τῆς ἐργασίας τους. Ἐμεῖς εἴμαστε τάχα κατώτεροι ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ἐπαγγελματίες τουλάχιστο στὸ νὰ ξεχωρίζουμε τὸ συμφέρον μας; Ὅπως ὁ ἐπαγγελματίας ἔχει ἕνα στόχο στὴν ἐργασία του, ἔτσι κι ἡ ἀνθρώπινη ζωὴ ἔχει ἕνα δικό της στόχο. Καὶ σ' αὐτὸν ἔχουν τὰ μάτια τοὺς ὅλοι ὅσοι δὲν θέλουν νὰ μοιάζουν μὲ ἄλογα ζῶα. Ἀλλιῶς θὰ εἴμαστε τὸ ἴδιο πράγμα μὲ πλοῖα, ποὺ δὲν ἔχουν ἔρμα, τὸ τιμόνι τῆς ψυχῆς μας δὲν θὰ τὸ μεταχειρίζεται ἡ λογικὴ καὶ θὰ γυροφέρνουμε μέσα στὴ ζωὴ ἄσκοπα. Στοὺς γυμναστικοὺς ἀγῶνες καὶ στοὺς μουσικοὺς ἐπίσης διαγωνισμοὺς,

ὅποιος λαβαίνει μέρος, ἔχει ὑπόψη του τὸ ἀντίστοιχο στεφάνι. Ὅποιος ἀθλεῖται στὴν πάλη ἢ στὸ παγκράτιο, δὲν χάνει τὸν καιρὸ του νὰ παίξει κιθάρα ἢ αὐλό.

Παράδειγμα ὁ χεροδύναμος ἀθλητὴς Πολυδάμας, ποὺ πρὶν κατεβεῖ στοὺς Ὀλυμπιακοὺς Ἀγῶνες, ἀναχαίτιζε καταμεσίς τοῦ δρόμου τὰ ἄρματα ποὺ ἔτρεχαν καὶ μ' αὐτὸ τὸν τρόπο δυνάμωνε τοὺς μῦς του. Ἐπίσης ὁ Μίλων ὁ Κροτωνιάτης δὲν μετατοπιζόταν ἔξω ἀπὸ τὸ ἀλειμμένο σκουτάρι κι ἀντιστεκόταν στὸ σπρώξιμο ὅπως τὰ κολλημένα μὲ μολύβι ἀγάλματα. Μ' ἓνα λόγο, γυμνάζονταν γιὰ νὰ εἶναι ἔτοιμοι στὰ ἀγωνίσματά τους. Ἄς ὑποθέσουμε ὅμως ὅτι τοὺς ἔτρωγε ἡ περιέργεια κι ἄφηναν τὸν κουρνιαχτὸ τῶν γυμναστηρίων γιὰ τὶς μελωδίες τοῦ Μαρσῦα, τοῦ ἀύλητῆ ἀπὸ τὴ Φρυγία, καὶ τοῦ μαθητῆ του, τοῦ Ὀλυμποῦ. Τί θὰ συνέβαινε τότε; θὰ κέρδιζαν τὸν κότινο; θὰ δοξάζονταν; θὰ προκαλοῦσαν τὸν θαυμασμὸ μὲ τὴν σωματικὴ τους ἀλκή; Ἀλλὰ οὔτε κι ὁ Τιμόθεος, ὁ περίφημος ἀύλητῆς ἀπὸ τὴ θήβα, παράτησε τὴ μουσικὴ γιὰ νὰ χάνει τὸν καιρὸ του στὶς παλαῖστρες. Διότι ἂν ἔκανε κάτι τέτοιο, δὲν θὰ μπορούσε νὰ τοὺς ξεπεράσει ὅλους στὴν τέχνη τῶν ἤχων καὶ νὰ ἔχει τέτοια ἱκανότητα σ' αὐτὴν, ὥστε, ἀνάλογα μὲ τὸ κέφι του, ἄλλοτε οἰστρηλατοῦσε τὴν ψυχὴ μὲ τὴ σοβαρὴ κι αὐστηρὴ ἀρμονία κι ἄλλοτε, γλυκαίνοντας τοὺς τόνους, τὴ χαλάρωνε καὶ τὴν ἐπράϋνε. Χάρη στὴν τέχνη του, καθὼς λένε, ἀκόμα καὶ τὸν Μέγα Ἀλέξανδρο, παίζοντας ἓνα φρυγικὸ μέλος, τὸν ἔκανε νὰ πεταχτεῖ ἀπὸ τὸ τραπέζι σὲ πολεμικὸ συναγερμὸ κι ὕστερα τὸν ξανάφερε ἀνάμεσα στοὺς συνδαιτημόνες του, ἀπαλαίνοντας τὸ μουσικὸ του παίξιμο. Τόση εἶναι ἡ δύναμη καὶ στὴ μουσικὴ καὶ στὸν ἀθλητισμὸ, ποὺ δίνει ἢ προσαρμοσμένη στὸν σκοπὸ της ἄσκηση.

Καὶ μιὰ ποὺ ὁ λόγος γιὰ στεφάνια κι ἀθλητές. Τί τραβοῦν αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι! Αὐξαίνουν τὴ δύναμή τους μὲ πολὺ ἰδρώτα καὶ κόπους στὰ γυμναστήρια. Ὁ προπονητὴς τους ἀκόμα καὶ ξύλο τοὺς δίνει. Ἡ δίαιτά τους δὲν εἶναι καθόλου ζηλευτὴ. Εἶναι ἡ γνωστὴ τῶν γυμναστῶν. Κι ἀπὸ κάθε ἄλλη ἄποψη -γιὰ νὰ μὴ μακρηγορήσουμε- περνοῦν ζωὴ δύσκολη, ποὺ εἶναι προετοιμασία γιὰ τὸν ἀγῶνα. Κι ἀφοῦ ἔτσι ἐτοιμασθοῦν, τότε μπαίνουν γυμνοὶ στὸ στάδιο καὶ περνοῦν ὅλους τοὺς κόπους καὶ τὶς λαχτάρεις, γιὰ

νὰ κερδίσουν ἓνα στεφάνι ἀπὸ ταπεινὸ χορτάρι καὶ νὰ ἀναγορευθοῦν νικητές. Κι ἐμεῖς, τώρα, ποὺ περιμένουμε τόσο θαυμαστὰ στὸν ἀριθμὸ καὶ στὴν ἀξία στεφάνια, ἀπερίγραπτα μὲ λέξεις, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ πετύχουμε μὲ ἡμίμετρα, μὲ μαλθακὴ ζωὴ, μὲ ἔλλειψη περιορισμῶν; Ἄν ἦταν ἔτσι, ἡ ἀμεριμνησία θὰ ἦταν πολύτιμο πρᾶγμα στὴ ζωὴ.

Ὁ Σαρδανάπαλος, ὁ Ἀσσύριος ἐκεῖνος βασιλιάς, ποὺ ἦταν ὀνομαστὸς γιὰ τὴν τρυφηλὴ ζωὴ του, θὰ ἔπρεπε νὰ ἦταν ὁ πιὸ εὐτυχισμένος ἄνθρωπος. Ἐπίσης ὁ Μαργίτης, ποὺ καθὼς ἀναφέρει ἓνα ποίημα ἀποδινόμενο στὸν Ὅμηρο, δὲν ἦταν ἰκανὸς οὔτε νὰ ὀργῶναι οὔτε νὰ σκάβει οὔτε τίποτε ἄλλο παρόμοιο νὰ κάνει. Ἀλλὰ ἂς κοιτάξουμε μήπως εἶναι μεγάλη ἀλήθεια αὐτὸ ποὺ εἶπε ἓνας ἀπὸ τοὺς ἑπτὰ σοφούς, ὁ Πιττακός, ὅτι τὸ νὰ γίνῃ κανεὶς καλὸς ἄνθρωπος εἶναι δύσκολο πρᾶγμα. Πραγματικά, θ' ἀποκτήσουμε μὲ πολλοὺς κόπους τὰ ἀγαθὰ, πού, καθὼς προείπαμε, τίποτε τὸ ἀνθρώπινο δὲν τοὺς μοιάζει. Δὲν πρέπει, λοιπόν, νὰ εἴμαστε ἀμελεῖς καὶ μὲ λιγόχρονη ἀκηδία νὰ χάσουμε τὶς ἐλπίδες πολὺ ἀκριβῶν πραγμάτων. Ἔτσι, θὰ ἦταν σὰν νὰ θέλουμε νὰ τιμωρηθοῦμε καὶ σ' αὐτὸν ἐδῶ τὸν κόσμο, πρᾶγμα πολὺ βαρὺ γιὰ κάθε συνετὸ ἄνθρωπο, ἀλλὰ καὶ στὰ κριτήρια, ποὺ ὑπάρχουν, εἴτε κάτω ἀπὸ τὴ γῆ, εἴτε ὅπουδήποτε ἄλλοῦ τοῦ σύμπαντος. Διότι, ὅποιος χωρὶς νὰ θέλει δὲν ἐξεπλήρωσε τὸ καθῆκον του, ἴσως συγχωρηθῇ κάπως ἀπὸ τὸν θεό. Ἀλλὰ ὅποιος διάλεξε συνειδητὰ τὸ κακό, εἶναι ἐντελῶς ἀδικαιολόγητος καὶ θὰ τιμωρηθεῖ ἀπανωτά.

Ἀλλά, θὰ πεῖ κανεὶς: Τί πρέπει, λοιπόν, νὰ κάνουμε; Ἀπλούστατα: τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ παραμερίσουμε τὸ κάθε τι καὶ νὰ μεριμνήσουμε γιὰ τὴν ψυχὴ. Δὲν πρέπει νὰ εἴμαστε ὑποταγμένοι στὸ σῶμα, χωρὶς ἀπόλυτη ἀνάγκη. Ἀλλὰ νὰ παρέχουμε στὴν ψυχὴ ὅ,τι τὸ πιὸ καλό, χρησιμοποιώντας τὴ σωστὴ σκέψη καὶ λύνοντας τὴν ἔτσι ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῶν παθῶν τοῦ σώματος, ποὺ εἶναι κατὰ κάποιο τρόπο ἡ φυλακὴ της. Καί, παράλληλα κάνοντας τὸ σῶμα ἀνώτερο ἀπὸ τὰ πάθη. Λόγου χάρη, παρέχοντας στὸ στομάχι ὅ,τι εἶναι ἀναγκαῖο κι ὄχι ὅ,τι εἶναι εὐχάριστο. Ὑπάρχουν ἄνθρωποι, ποὺ ψάχνουν σὲ στεριᾶς καὶ σὲ θάλασσες, γιὰ νὰ βροῦν σπουδαίους μαγεῖρους καὶ τραπεζοποιούς, λὲς καὶ τοὺς

πρόσταξε νὰ τὸ κάνουν κάποιοι ἀπαιτητικὸς ἡγεμόνας, σὰν φόρο στὴ βουλιμία του. Εἶναι ἄνθρωποι γιὰ κλάματα. Δεινοπαθοῦν ὅπως οἱ κολασμένοι στὸν ἅδη. Καὶ γιὰ ποιὸ λόγο; Ὅπως λέγει ἡ παροιμία, κουβαλοῦν νερὸ μὲ κόσκινο σὲ τρύπιο πιθάρι κι οἱ κόποι τους τέλος δὲν ἔχουν. Κι ἡ περίσσια περιποίηση τῶν μαλλιῶν καὶ τοῦ ντυσίματος εἶναι, κατὰ τὰ λεγόμενα τοῦ Διογένη, ἀπασχόληση ἀνθρώπων ἀδίκων ἢ δυστυχησμένων. Τὸ νὰ εἶναι κανεὶς κομψευόμενος ἢ καὶ τὸ νὰ λέγεται τέτοιος, εἶναι τὸ ἴδιο περίπου σὰν νὰ μιμεῖται τὶς ἑταῖρες ἢ νὰ ἐπιβουλεύεται τὴν οἰκογενειακὴ τιμὴ τοῦ πλησίον του.

Τί διαφορά, γιὰ τὸν φρόνιμο ἄνθρωπο, ἀνάμεσα στὸ πολυτελὲς καὶ στὸ ἀπλῶς πρακτικὸ ροῦχο, μιὰ καὶ τὸ τελευταῖο κάνει τὴ δουλειά του, προστατεύοντας τὸ σῶμα ἀπὸ τὸ χειμωνιάτικο κρῦο κι ἀπὸ τὸ κάμα τοῦ καλοκαιριοῦ; Καὶ γιὰ ὅλα τὰ ἄλλα, πάλι, τὸ ἴδιο ἰσχύει: νὰ μὴ ξεπερνοῦν τὸ μέτρο τῆς λογικῆς ἀνάγκης κι οὔτε νὰ κολακεύουν τὸ σῶμα σὲ βάρος τοῦ συμφέροντος τῆς ψυχῆς. Ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἀξίζει νὰ λέγεται ἄνθρωπος, θεωρεῖ ἴδια ντροπὴ τὸ νὰ εἶναι κομψευόμενος καὶ ὑπηρέτης τοῦ κορμιοῦ, ὅπως καὶ τὸ νὰ εἶναι ὑποδουλωμένος σὲ ὁποιοδήποτε ἄλλο πάθος. Ὅποιος κάνει τὸ πᾶν γιὰ τὴν ἐκζήτηση στὴ σωματικὴ του ἐμφάνιση, ἀποδείχνει ὅτι δὲν ἔχει συνείδηση τῆς ἀληθινῆς ἀνθρώπινης ἀξίας. Δὲν καταλαβαίνει τὸ σοφὸ γνωμικόν, ποὺ λέγει: ἄνθρωπος δὲν εἶναι ὅ,τι φαίνεται ἀπ' ἔξω. Πρέπει, μὲ ὑψηλότερη σκέψη, νὰ καταλαβαίνουμε τί πραγματικὰ εἶμαστε ὁ καθένας.

Γιὰ νὰ γίνει αὐτό, χρειάζεται ψυχὴ καθαρὴ πιὸ πολὺ ἀπ' ὅ,τι γιὰ νὰ δεῖ κανεὶς τὸν ἥλιο μὲ γερὰ μάτια. Καὶ τί σημαίνει, μὲ λίγα λόγια, καθαρὴ ψυχὴ; Περιφρόνηση τῶν σωματικῶν ἀπολαύσεων. Δηλαδή νὰ μὴν τρέφουμε τὴν ὄρασή μας μὲ τὰ ἄτοπα θεάματα τῶν θαυματοποιῶν. Νὰ μὴν ἐκθέτουμε γυμνὰ τὰ σώματα, πράγμα ποὺ προκαλεῖ τὴν ἡδονὴ ἄμεσα. Νὰ μὴν ἀκοῦμε μεθυστικὰ τραγούδια γιὰ τὴν ψυχὴ, μὲ ἄσεμνο περιεχόμενο, μιὰ καὶ τέτοια μουσικὴ δίνει ζωὴ σὲ πάθη ποὺ ὑποδουλώνουν κι ἐξευτελίζουν τὸν ἄνθρωπο. Ἄλλη εἶναι ἡ μουσικὴ ποὺ ταιριάζει σὲ μᾶς. Μιὰ μουσικὴ ποὺ εἶναι καλύτερη κι ὑψώνει στὸ καλύτερο. Ἐκείνη ποὺ μεταχειριζόταν κι ὁ Δαβίδ, ὁ ποιητὴς τῶν ψαλμῶν τῆς Παλαιᾶς

Διαθήκης, γιὰ νὰ κατασιγάσει τὴν ἐξαλλοσύνη τοῦ βασιλιᾶ Σαούλ. Κάτι παρόμοιο λέγεται καὶ γιὰ τὸν φιλόσοφο καὶ μαθηματικὸ Πυθαγόρα. Κάποτε συναπάντησε μεθυσμένους, ποὺ βρίσκονταν σὲ εὐθυμία. Πρόσταξε, λοιπόν, τὸν αὐλητὴ, ποὺ τοὺς συνόδευε, ν' ἀλλάξει σκοπὸ καὶ νὰ παίξει δωρική μελωδία. Τότε, κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδρασή της, ἤλθαν στὰ συγκαλά τους, πέταξαν τὰ στεφάνια καὶ τράβηξαν γιὰ τὰ σπίτια τους γεμάτοι ντροπή. Ἄλλοι πάλι, κάτω ἀπὸ τοὺς ἤχους τοῦ αὐλοῦ, μεταβάλλονται σὲ Κορύβαντες καὶ Βάκχες. Τόσο διαφέρει στὴν ἐπίδρασή της ἡ καλὴ ἀπὸ τὴν ἀνήθικη μουσική. Λοιπόν, τὸ πρῶτο ποὺ πρέπει νὰ ἀποφεύγετε ἀπ' ὅσα καταφάνερα αἰσχροῦ πράγματα ὑπάρχουν, εἶναι ἡ μάθηση τῆς μουσικῆς ποὺ ἔχει σήμερα πέραση. Καὶ τὸ νὰ ἀνακατεύετε τὴν ἀτμόσφαιρα μὲ λογιῶν-λογιῶν ἀναθυμιάσεις, ποὺ ἡδονίζουν τὴν ὄσφρηση, ἢ τὸ νὰ φορᾶτε ἀρώματα, ντρέπομαι ἀκόμα καὶ νὰ τὰ ἀπαγορέσω. Ὅσο γιὰ τὶς ἡδονές τῆς ἐπαφῆς καὶ τῆς γεύσεως, τί νὰ πῶ ἄλλο ἀπὸ τὸ ὅτι ὑποχρεώνουν ὅσους τοὺς ἔχουν δοθεῖ νὰ ζοῦνε σὰν κτήνη, ἔχοντας ἐνδιαφέρον μονάχα γιὰ τὴν κοιλιά κι ὅ,τι εἶναι κάτω ἀπὸ τὴν κοιλιά;

Ἄς τὸ πῶ, σύντομα: ὅποιος δὲν θέλει νὰ βουλιάξει στὸ βόρβορο τῶν σωματικῶν ἡδονῶν, πρέπει νὰ περιφρονήσει ὅλο τὸ σῶμα, ἢ νὰ τὸ φροντίζει τόσο μονάχα ὅσο τοῦ χρειάζεται γιὰ νὰ τὸ ἔχει βοηθὸ στὴ φιλοσοφία, ὅπως λέγει ὁ Πλάτων κι ὅπως λέγει ὁ Παῦλος συμβουλεύοντας νὰ μὴ φροντίζουμε γιὰ τὸ σῶμα κατὰ τρόπο ποὺ νὰ δίνει λαβὴ σὲ ἐπιθυμίες. Ὅσοι φροντίζουν γιὰ νὰ εἶναι καλὰ τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴ, ποὺ θὰ χρησιμοποιήσει τὸ σῶμα, τὴν παραμελοῦν σὰν ἀνάξια λόγου, εἶναι ἴδιοι με ὅσους νοιάζονται πολὺ γιὰ τὰ ἐργαλεῖα, ἀλλὰ δὲν τοὺς νοιάζει γιὰ τὴν τέχνη, ποὺ τὰ χρησιμοποιεῖ. Τὸ ἀντίθετο πρέπει νὰ γίνεται. Νὰ τιμωροῦν τὸ σῶμα. Νὰ καταπτοῦν τὶς ὀρμές του σὰν θηρία. Νὰ παίρνουν τὴν ὀρθὴ σκέψη σὰν βούρδουλα καὶ νὰ μαστιγώνουν καὶ νὰ ἀποκοιμίζονται τὴν τρικυμία τῆς ψυχῆς, ποὺ προκαλεῖται ἀπὸ τὸ σῶμα. Κι ὄχι ἀμολώντας κάθε χαλινάρι γιὰ τὴν ἡδονή, ν' ἀφήνουν τὴν ψυχὴ στὸ κατάντημα ἄτυχου ἡνιόχου, ποὺ τὸν πᾶνε κατὰ κρημνῶν ἀτίθασα κι ὀρμητικὰ ἄλογα. Ἄς θυμοῦνται καὶ τὸ ἐξῆς ἀπὸ τὴ ζωὴ τοῦ Πυθαγόρα: κάποτε, σὰν εἶδε ἕνα φίλο του, ποὺ μὲ τὴν καλοφαγία καὶ τὶς σωματικὲς ἀσκήσεις, εἶχε κάνει κορμὶ

έντυπωσιακό, τοῦ εἶπε: Δὲν παύεις, φίλε μου νὰ φτιάχνεις τὴ φυλακὴ σου πιὸ δύσκολη; Λένε καὶ γιὰ τὸν Πλάτωνα: προβλέποντας τὶς ζημιές, ποὺ θὰ τοῦ προκαλοῦσε τὸ κορμί, ἐγκαταστάθηκε ἐξεπίτηδες στὴν Ἀκαδημία, τόπο τῆς Ἀττικῆς νοσηρό, γιὰ νὰ κόψει ἔτσι τὴν ὑπερβολικὴ εὐαισθησία τοῦ σώματος, ὅπως κόβουν τὸ περίσσιο φύλλωμα τοῦ ἀμπελιοῦ. Ἐγὼ μάλιστα ἄκουσα τοὺς γιατροὺς νὰ λένε ὅτι ἡ πολλὴ ὑγεία εἶναι κάτι τὸ ἐπικίνδυνο.

Μιά, λοιπόν, ποὺ ἡ περίσσια φροντίδα γιὰ τὸ σῶμα εἶναι καὶ στὸ ἴδιο ἄχρηστη καὶ στὴν ψυχὴ ἐμπόδιο, εἶναι σωστὴ ἀφροσύνη τὸ νὰ ἐξαρτᾶμε ὅλα ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ νὰ εἴμαστε σκλάβοι του. Κανένα ἄλλο ἀνθρώπινο πρᾶγμα δὲν ἀξίζει τόσο θαυμασμὸ ὅσο ἡ ἄσκηση στὴν περιφρόνηση τοῦ σώματος. Δὲν καταλαβαίνω, λόγου χάρη, τί θὰ τὸν χρειαθοῦμε τὸν πλοῦτο, ὅταν ἔχουμε καταπατήσει τὶς σωματικὲς ἡδονές. Ἐκτὸς ἂν εἶναι εὐχαρίστηση νὰ ἀγρυπνεῖ κανεὶς πάνω ἀπὸ θαμμένους θησαυροὺς, ὅπως οἱ μυθικοὶ δράκοντες, ποὺ ἀναφέρει ὁ ἱστορικὸς Ἡρόδοτος. Ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἔχει καλλιεργηθεῖ κι ἀπόκτησε ἐλεύθερο φρόνημα ὡς πρὸς αὐτά, δὲν μπορεῖ νὰ κάνει, ἢ νὰ πεῖ ποτὲ κάτι τὸ ποταπὸ καὶ τὸ αἰσχρό. Ἐνας τέτοιος ἄνθρωπος προσέχει μονάχα τὸ ἀναγκαῖο. Τὰ ὑπόλοιπα, ἔστω κι ἂν εἶναι σὰν τὸ χρυσάφι τοῦ Πακτωλοῦ ποταμοῦ, ἢ σὰν τὸ χρυσάφι ποὺ βγάζουν τὰ μερμήγκια, ποὺ ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος, τὰ κανονίζουν οἱ ἀνάγκες τῆς φύσεως κι ὄχι ἡ ἀπληστία τῶν ἡδονῶν. Ὅσοι ξεπερνοῦν τὰ σύνορα τῆς ἀνάγκης, μοιάζουν μὲ ἀνθρώπους ποὺ γλιστροῦν σὲ κατήφορο καὶ μὴν ἔχοντας ποὺ νὰ στηρίξουν τὰ πόδια τους ἐξακολουθοῦν ἀενάως νὰ πέφτουν. Ὅσο πιὸ πολλὰ ἀποκτοῦν, τόσο περισσότερα χρειάζονται, γιὰ νὰ ἱκανοποιοῦν τὶς ἐπιθυμίες ὅπως λέγει κι ὁ νομοθέτης Σόλων:

Στὸν ἀνθρώπινο πλοῦτο τέρμα φανερὸ δὲν ὑπάρχει.

Ἄλλὰ κι ὁ θεόγνις ἄς ἔρθει στὴ μέση γιὰ νὰ μᾶς διδάξει σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα:

Δὲν ποθῶ οὔτε εὐχομαι νὰ γίνω πλούσιος. Ἄμποτε μὲ λίγα νὰ ζῶ, χωρὶς δεινά.

Ἄξιος θαυμασμοῦ εἶναι κι ὁ Διογένης, ποὺ περιφρονοῦσε ὅλα μαζὶ τὰ ἀνθρώπινα ἀγαθὰ κι ἔλεγε ὅτι εἶναι πλουσιώτερος κι ἀπὸ τὸν

βασιλιὰ τῆς Περσίας, διότι στὴ ζωὴ του εἶχε ἀνάγκη ἀπὸ λιγότερα πράγματα. Οἱ πολλοὶ ὅμως τίποτε δὲν θαρροῦν ἀρκετὸ καὶ θὰ ἤθελαν νὰ ἔχουν τὰ τάλαντα τοῦ Πυθίου κι ἀπέραντα χωράφια κι ἀναρίθμητα κοπάδια. Ἀλλὰ νομίζω ὅτι τὸν πλοῦτο, ὅταν δὲν τὸν ἔχουμε, δὲν πρέπει νὰ τὸν ποθοῦμε. Κι ὅταν τὸν ἔχουμε, νὰ μὴ καυχώμαστε γιὰ τὸ ὅτι εἶναι δικός μας, ἀλλὰ γιὰ τὸ ὅτι ξέρουμε νὰ τὸν χρησιμοποιοῦμε. Σωστὰ μίλησε ὁ Σωκράτης σ' ἓνα πλούσιο, ποὺ καυχιόταν γιὰ τὸ βίος του, ὅταν τοῦ εἶπε ὅτι δὲν θὰ τὸν θαύμαζε πρὶν διαπιστώσει ἂν ἤξερε νὰ τὸν χρησιμοποιήσει. Θὰ ἦταν γιὰ γέλια ὁ Φειδίας κι ὁ Πολύκλειτος, ἂν καυχιόντουσαν γιὰ τὸ χρυσάφι καὶ τὸ φίλντισι, μὲ τὰ ὁποῖα ὁ ἓνας ἔφτιαξε τὸ ἄγαλμα τοῦ Δία γιὰ τοὺς κατοίκους τῆς Ἡλείας κι ὁ ἄλλος τὸ ἄγαλμα τῆς Ἥρας γιὰ τοὺς Ἀργεῖους. Διότι θὰ εἶχαν καυχηθεῖ γιὰ πλοῦτο ποὺ δὲν ἦταν δικός τους καὶ διότι δὲν θὰ λογάριάζαν τὴν τέχνη τους ποὺ ἔδωσε νόημα κι ὁμορφιὰ στὸ χρυσάφι. Ἐμεῖς τώρα εἴμαστε λιγότερο καταγέλαστοι ἂν παραδεχθοῦμε ὅτι ἡ ἀρετὴ δὲν εἶναι ἀρκετὸ στολίδι τοῦ ἑαυτοῦ της;

Ἄς ποῦμε, λοιπόν, ὅτι καταπατήσαμε τὸν πλοῦτο καὶ περιφρονήσαμε τὶς ἡδονὲς τῶν αἰσθήσεων. Θὰ ἐπιζητήσουμε ὅμως τὴν κολακεία καὶ τὰ χάδια καὶ θὰ ἀντιγράψουμε τὴ φιλοκέρδεια καὶ τὴν εὐστροφία τῆς ἀλεποῦς, ποὺ ἀναφέρει ὁ μύθος τοῦ λυρικοῦ ποιητῆ Ἀρχιλόχου; Ὁ φρόνιμος ἄνθρωπος τίποτε ἄλλο δὲν πρέπει νὰ ἀποφεύγει περισσότερο ἀπὸ τὴ ζωὴ τῶν ἐπιδείξεων, ἀπὸ τὸ νὰ τὸν ἐπηρεάζει τὸ τί θὰ πεῖ γι' αὐτὸν ὁ κόσμος, ἀπὸ τὸ νὰ μὴν ἔχει πυξίδα τῆς ζωῆς του τὴ λογικὴ. Ἄν τὰ ἔχει ἀποφύγει αὐτά, τότε δὲν φοβᾶται νὰ πάει ἀντίθετα πρὸς τὴ γνώμη ὅλης τῆς κοινωνίας, νὰ τὸν κατηγορήσουν, νὰ κινδυνέψει γιὰ χάρη τοῦ ἀγαθοῦ, νὰ σταθεῖ ἀκλόνητος στὴν ὀρθὴ ἀπόφαση. Ἐνας ποὺ δὲν ζῆ ἔτσι, δὲν διαφέρει σὲ τίποτε ἀπὸ τὸν ὁμηρικὸ Πρωτέα, ποὺ ὅταν ἤθελε γινόταν φυτὸ ἢ ζῷο ἢ φωτιὰ ἢ νερὸ ἢ ὅτιδήποτε ἄλλο πράγμα. Διότι ἓνας τέτοιας λογῆς ἄνθρωπος ἄλλοτε ἐξυμνεῖ τὸ δίκιο σὲ ὄσους τὸ τιμοῦν, ἄλλοτε θὰ πεῖ τὰ ἀντίθετα, ὅταν δεῖ ὅτι κυριαρχεῖ ἡ ἀδικία, ὅπως ἀκριβῶς κάνουν οἱ κόλακες. Κι ὅπως τὸ χταπόδι ἀλλάζει χρῶμα ἀνάλογα μὲ τὸν βυθό, ἔτσι κι αὐτὸς θ' ἀλλάζει γνώμες ἀνάλογα μ' ἐκεῖνες τῶν γύρω του.

Αὐτὰ ὅλα θὰ τὰ διδαχθοῦμε τελειότερα στὴν Ἁγία Γραφή μας. Ἀλλὰ πρὸς ὥρας τὰ περιγράφουμε, σὰν σκιαγράφημα τῆς ἀρετῆς ἀπὸ τὴν κοσμικὴ σοφία. Ὅσοι μ' ἐπιμέλεια μαζεύουν τὴν ὠφέλεια ἀπὸ κάθε τι, μοιάζουν μὲ ποτάμια ποὺ παίρνουν στὸ διάβα τους νερὸ ἀπὸ παραποτάμους κι ὀλοένα γίνονται μεγαλύτερα. Εἶναι σωστὴ ἡ ὑπόμνηση τοῦ Ἡσιόδου γιὰ τὸ λίγο ποὺ προστίθεται στὸ λίγο, ὄχι μονάχα σχετικὰ μὲ τὸ χρῆμα, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴ γνώση. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν κι ἡ γνώση γίνεται περισσότερη καὶ μεγάλη. Ὅταν ὁ φιλόσοφος Βίας ἀποχαιρετοῦσε τὸν γιό του, ποὺ ἔφευγε γιὰ τὴν Αἴγυπτο, καὶ τὸ παιδί τὸν ρώτησε μὲ ποιά πράξη του θὰ τὸν εὐχαριστοῦσε περισσότερο, τοῦ ἀποκρίθηκε: Ἀποκτώντας ἐφόδιο γιὰ τὰ γηρατιά σου. Καὶ μὲ τὴ λέξη ἐφόδιο ἐννοοῦσε τὴν ἀρετὴ, περιγράφοντάς τη σύντομα, μιὰ καὶ τὴν ὠφέλεια τῆς τὴν περιόριζε στὸ μῆκος τοῦ ἀνθρώπινου βίου. Ἀλλὰ γιὰ μένα, ἔστω κι ἂν πρόκειται γιὰ τὰ γηρατιά τοῦ μυθικοῦ Τιθωνοῦ ἢ τοῦ μακρόβιου βασιλιὰ τῆς Ταρτησοῦ, τοῦ Ἀργανθωνίου ἢ καὶ τοῦ Μαθουσάλα, ποὺ ἀναφέρει ἡ Παλαιὰ Διαθήκη καὶ λέγει ὅτι ἔζησε ἐννιακόσια ἐβδομήντα χρόνια, ἔστω ἀκόμα κι ἂν πρόκειται νὰ ὑπολογίσουμε ὅλο τὸν χρόνο ἀπὸ τότε ποὺ πρωτοφάνηκε ὁ ἄνθρωπος, βλέπω τὸ διάστημα αὐτὸ σὰν παιδιάστικη, γιὰ γέλια ἔκταση. Διότι ἀτενίζω τὸν μακρὸ κι ἀγέραστο αἰῶνα, ποὺ τέλος δὲν ἔχει, τὴν ἡλικία τῆς ἀθάνατης ψυχῆς.

Συμβουλεύω ν' ἀποκτοῦμε ἐφόδιο γιὰ τὴν ἀτελεύτητη αὐτὴ ζωὴ, κινώντας, σύμφωνα μὲ τὴ γνωστὴ ἔκφραση, πάντα λίθον, ὥστε νὰ παίρνουμε ἀπὸ παντοῦ ὠφέλεια γιὰ μιὰ τέτοια προοπτικὴ. Βέβαια εἶναι ζήτημα ποὺ θέλει κόπο κι ἔχει δυσκολίες. Ἀλλὰ δὲν σημαίνει ὅτι πρέπει νὰ ἀποθαρρυνθοῦμε καὶ νὰ τὸ ἀμελήσουμε. Ἀλλὰ νὰ θυμηθοῦμε τὸ παράγγελμα τῶν Πυθαγορείων, ποὺ λέγει ὅτι ὁ καθένας πρέπει νὰ διαλέγει τὸν ἄριστο τρόπο ζωῆς καὶ νὰ βρίσκει χαρὰ μέσα του, συνηθίζοντάς τον. Ἔτσι, θὰ ἐπιχειρήσουμε τὸ καλύτερο ἀπ' ὅλα. Εἶναι ντροπὴ νὰ ἀδιαφορήσουμε γιὰ τὴν τωρινὴ εὐκαιρία κι ὅταν περάσει ὁ καιρὸς νὰ πασχίζουμε νὰ φέρουμε μπροστὰ μας τὰ περασμένα, χωρὶς νὰ κατορθώσουμε τίποτε ἄλλο ἀπὸ θλίψη. Ἀπ' ὅσα, λοιπόν, θαρρῶ ὅτι εἶναι τὰ καλύτερα, ἄλλα σᾶς τὰ εἶπα τώρα κι ἄλλα ὅσο ζῶ θὰ σᾶς τὰ συμβουλεύω. Καὶ σεῖς, τώρα, ἀνάμεσα στὰ τρία εἶδη

ἀρρώστιας, μὴ τοποθετηθῆτε στὸ τελευταῖο, τὸ ἀθεράπευτο. Καὶ μὴ δείξετε ὅτι ἡ ψυχικὴ σας ἀσθένεια μοιάζει μ' ἐκεῖνες τῶν σωματικῶν ἀρρώστων. Ὅσοι δηλαδὴ ἔχουν κάποια μικρὴ ἀρρώστια, πάνε οἱ ἴδιοι στοὺς γιατρούς. Ὅσοι ἔπαθαν κάποια μεγαλύτερη ἀρρώστια τοὺς προσκαλοῦν στὸ σπίτι τους. Κι ὅσοι ἔπεσαν σὲ ἐντελῶς ἀνίατη μανία, καὶ ποὺ τοὺς πλησιάζουν οἱ γιατροί, δὲν τοὺς δέχονται. Μὴ πάθετε κάτι τέτοιο, παιδιά μου, ἀποφεύγοντας τὶς ὀρθὲς σκέψεις.